

Klemens Godek, Waldemar Krupiński

**WYKRYWANIE BŁĘDÓW SYSTEMATYCZNYCH
W POMIARACH WYKONYWANYCH PRECYZYJNYM
TEODOLITEM ELEKTRONICZNYM**

***DETECTION OF SYSTEMATIC ERRORS
IN MEASUREMENTS MADE
WITH PRECISE DIGITAL THEODOLITE***

Streszczenie

W celu sprawdzenia, czy w pomiarach kątowych wykonywanych teodolitem precyzyjnym „WILD T 2002” występują błędy systematyczne, wykonano szereg pomiarów kątowych na siatce testowej złożonej z trzech przylegających trójkątów, znajdujących się w pobliżu obiektów Wydziału Inżynierii Środowiska i Geodezji Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie.

Występowanie błędów systematycznych może świadczyć o fakcie, że rozkład błędów pomiarowych nie jest rozkładem normalnym, co musiałoby skutkować inną metodą wyrównywania spostrzeżeń niż metoda najmniejszych kwadratów.

Wykonane pomiary w liczbie 35., poddano analizie statystycznej za pomocą testu Shapiro-Wilka.

Dla kontroli otrzymanych z powyższego testu wyników, przeprowadzono dodatkowe badania statystyczne metodami podanymi przez:

1. Kołmogorowa – statystyka D oraz D' .
2. Kuipera – statystyka V oraz V_1 .

Z przeprowadzonych badań wyciągnięto wnioski dotyczące przydatności testowanego instrumentu do wykonywania pomiarów kątowych.

Słowa kluczowe: badania testowe, statystyka matematyczna, testy zgodności, rozkład empiryczny, hipoteza statystyczna, dokładność użytkowa

Summary

In order to verify that the angular measurements performed with a precise theodolite "WILD T 2002" are burdened with systematic errors, numerous of angular measurements were performed in the test grid composed of three adjacent triangles, located near the Department of Environmental Engineering and Geodesy, University of Agriculture in Cracow.

The occurrence of systematic errors may indicate that the distribution of measurement errors is not normal. This would force a different way to compensate the observations than the least squares method.

Measurements made 35 times, were statistically analyzed using the Shapiro – Wilk test.

To control the results of test, additional statistics measurements were performed using the methods specified by:

- 1. Kolmogorow's – statistics D and D'*
- 2. Kuiper's – statistics V and V_1*

Performed analysis allows to draw conclusions regarding the suitability of the test instrument for angular measurements.

Key words: *test investigations, mathematical statistics, compatibility tests, empirical distribution, statistical hypothesis, usable accuracy*

WPROWADZENIE

Pomiary geodezyjne wykonywane są w przyziemnej warstwie atmosfery ziemskiej, gdzie występuje szkodliwe dla pomiarów zjawisko refrakcji ziemskiej. Wpływ refrakcji poziomej na pomiary geodezyjne jest trudny do określenia, a prowadzone badania dotyczące tego zagadnienia dają przybliżone wartości poprawek wpływające na dokładność pomiaru.

Błędy wynikające z wpływu środowiska na dokładność pomiarów kątowych szacuje się na $\pm 0,5''$, a dokładność pomiaru kąta odpowiadająca tej wartości została osiągnięta już w połowie ubiegłego stulecia przez precyzyjne teodolity optyczne.

Jak podaje [Lizończyk 2000] – błędy instrumentalne rzutujące na dokładność pomiarów kątowych są w nowych konstrukcjach teodolitów elektronicznych w dużym stopniu ograniczone. Wynika to z zastosowania dokładnych systemów podziałowych kół, doskonałej optyki, zastosowania do produkcji materiałów o najwyższej jakości oraz wykorzystanie elektroniki w systemach odczytowych.

Obecnie został osiągnięty taki stan precyzji w budowie teodolitów elektronicznych, że dokładność wykonania odczytu kierunku jest większa niż zakłócający wpływ środowiska [Piasek 2000], dlatego dalsze unowocześnianie konstrukcji teodolitów elektronicznych powinno iść w kierunku zwiększenia komfortu wykonywania pomiarów geodezyjnych.

Wyznaczenie i szacowanie dokładności użytkowej instrumentów geodezyjnych powinno być wykonywane na podstawie metod testowych określonych przez Normę Międzynarodową ISO 8322 [Pawłowski 1997].

Celem wykonywanych badań testowych będzie sprawdzenie czy w czasie wykonywania pomiarów kątowych nie występują błędy systematyczne. Do wykonania pomiarów badawczych zostanie użyty precyzyjny teodolit elektroniczny WILD T 2002 nr fabr. 337777, a kąty będą mierzone w jednej serii i dwóch położeniach lunety. Pomiary kątowe zostaną wykonane na założonej siatce testowej składającej się z trzech przylegających trójkątów (z 35-krotnym pomiarem kątów poziomych), a otrzymane wyniki zostaną poddane analizie za pomocą badań statystycznych trzema metodami podanymi przez:

1. Shapiro-Wilka statystyką W oraz W_d .
2. Kołmogorowa statystyką D oraz D' .
3. Kuipera statystyką V oraz V' .

BADANIA STATYSTYCZNE

Wyżej omówione pomiary zostały opracowane statystycznie z punktu widzenia ewentualnego występowania w nich błędów systematycznych, które należałoby usunąć przed wyrównaniem pomiarów metodą najmniejszych kwadratów.

W tym celu przeprowadzono badania za pomocą trzech statystycznych testów zgodności, a mianowicie:

1. testem Shapiro-Wilka [Greń 1970].
2. statystyką D oraz D' Kołmogorowa [Kasietczuk 1993].
3. statystyką V oraz V' Kuipera [Kasietczuk 1993].

Błędy prawdziwe pomierzonych kątów zawiera tabela 1.

Tabela 1. Błędy zamknięć trójkątów sieci bazowej

Nr trójkąta j	Błąd zamknięcia trójkąta x_j ["]	Nr trójkąta j	Błąd zamknięcia trójkąta x_j ["]
1	-15,30	19	0,30
2	-14,80	20	2,10
3	-14,50	21	3,30
4	-13,20	22	4,50
5	-12,50	23	4,70
6	-11,00	24	6,30
7	-9,30	25	7,80
8	-8,10	26	8,60
9	-7,20	27	10,20
10	-6,80	28	10,20
11	-6,30	29	12,40

Nr trójkąta j	Błąd zamknięcia trójkąta x_j ["]	Nr trójkąta j	Błąd zamknięcia trójkąta x_j ["]
12	-5,80	30	12,70
13	-4,60	31	14,30
14	-2,50	32	15,10
15	-1,80	33	16,60
16	-0,60	34	17,00
17	0,00	35	17,50
18	0,00		

ad 1. test Shapiro-Wilka

Statystyka testowa określona jest wzorem [Ney B. 1970]:

$$W = \frac{\left(\sum_{i=1}^n a_i(n) \cdot (x_{n-i+1} - x_i) \right)^2}{\sum_j (x_j - \bar{x})^2}; \quad i = 1, \dots, \frac{35-1}{2} = 1, \dots, 17 \quad (1)$$

gdzie:

x_j – wartość elementów

$a_i(n)$ – stałe zależne od liczebności próbki oraz wartości i .

jeżeli wartość W_d statystyki W leży poza przedziałem $\left\langle W\left(\frac{1}{2}\alpha; n\right); W\left(1-\frac{1}{2}\alpha; n\right) \right\rangle$, hipotezę o normalności rozkładu błędów pomiarowych należy odrzucić na poziomie istotności α [Krysicki i in. 1986].

Obliczenia do testu zawiera tabela 2.

Tabela 2. Obliczenia do testu Shapiro-Wilka

Nr	$x_{n-i+1} - x_i$	$a_i(n)$	$a_i(n) \cdot (x_{n-i+1} - x_i)$	$x_j - \bar{x}$			
1.	32,8	0,4096	13,4349	1.	-16,1371	18.	-0,8371
2.	31,8	0,2834	9,0121	2.	-15,6371	19.	-0,5371
3.	31,1	0,2427	7,5480	3.	-15,3371	20.	1,2629
4.	28,3	0,2127	6,0194	4.	-14,0371	21.	2,4629
5.	26,8	0,1883	5,0464	5.	-13,3371	22.	3,6629
6.	23,7	0,1673	3,9650	6.	-11,8371	23.	3,8629
7.	21,7	0,1487	3,2268	7.	-10,1371	24.	5,4629
8.	18,3	0,1317	2,4101	8.	-8,9371	25.	6,9629
9.	17,4	0,1160	2,0184	9.	-8,0371	26.	7,7629
10.	15,4	0,1013	1,5600	10.	-7,6371	27.	9,3629
11.	14,1	0,0873	1,2309	11.	-7,1371	28.	9,3629

12.	12,1	0,0739	0,8942	12.	-6,6371	29.	11,5629
13.	9,3	0,0610	0,5673	13.	-5,4371	30.	11,8629
14.	7,0	0,0484	0,3388	14.	-3,3371	31.	13,4629
15.	5,1	0,0361	0,1841	15.	-2,6371	32.	14,2629
16.	2,1	0,0239	0,0044	16.	-1,4371	33.	15,7629
17.	0,0	0,0119	0,0000	17.	-0,8371	34.	16,1629
$\sum_{i=1}^{17} 57,4609$						35.	16,6629

$$\left[\sum_j a_i(n) \cdot (x_{n-i+1} - x_i) \right]^2 = 3301,7550; \quad \sum_j (x_j - \bar{x})^2 = 3503,5217$$

$$W_d = \frac{3301,7550}{3503,5217} = 0,942$$

Dla $\alpha = 0,05$ z tablic Shapiro-Wilka:

$$W\left(\frac{1}{2}\alpha; n\right) = W(0,025; 35) = 0,920$$

$$W\left(1 - \frac{1}{2}\alpha; n\right) = W(0,975; 35) = 0,989$$

Ponieważ obliczona wartość $W_d = 0,942$ należy do przedziału $\langle 0,920; 0,989 \rangle$ zachodzi brak podstaw do odrzucenia hipotezy o normalności rozkładu badanych błędów pomiarów kątowych.

ad 2. Statystyka D' Kolmogorowa

Jej wartość znajduje się, stosując wzory:

$$D^+ = \max_{1 \leq i \leq n} \left[\frac{i}{n} - z_i \right] \quad (2)$$

$$D^- = \max_{1 \leq i \leq n} \left[z_j - \frac{(i-1)}{n} \right] \quad (3)$$

$$D = \max(D^+, D^-) \quad (4)$$

$$D' = \left(\sqrt{n} - 0,01 + \frac{0,85}{\sqrt{n}} \right) \cdot D \quad (5)$$

Obliczenia zawiera tabela 3.

Tabela 3. Obliczenia do statystyk Kołmogorowa oraz Kuipera

n	x_i ["]	$\bar{x} = \frac{\sum x_i}{n}$	$x_i - \bar{x}$	$(x_i - \bar{x})^2$	$u_i = \frac{x_i - \bar{x}}{S}$	$z_i = F(u_i)$	i/n	(i-1)/n	i/n- z_i D^+	$z_i - (i-1)/n$ D^-
1	-15,30	0,8371	-16,1371	260,4074	-1,6129	0,0537	0,0286	0,0000	-0,0251	0,0537
2	-14,80	0,8371	-15,6371	244,5202	-1,5629	0,0594	0,0571	0,0286	-0,0023	0,0308
3	-14,50	0,8371	-15,3371	235,2280	-1,5329	0,063	0,0857	0,0571	0,0227	0,0059
4	-13,20	0,8371	-14,0371	197,0414	-1,4030	0,0808	0,1143	0,0857	0,0335	-0,0049
5	-12,50	0,8371	-13,3371	177,8794	-1,3330	0,0918	0,1429	0,1143	0,0511	-0,0225
6	-11,00	0,8371	-11,8371	140,1180	-1,1831	0,119	0,1714	0,1429	0,0524	-0,0239
7	-9,30	0,8371	-10,1371	102,7617	-1,0132	0,1562	0,2000	0,1714	0,0438	-0,0152
8	-8,10	0,8371	-8,9371	79,8725	-0,8933	0,1867	0,2286	0,2000	0,0419	-0,0133
9	-7,20	0,8371	-8,0371	64,5957	-0,8033	0,2119	0,2571	0,2286	0,0452	-0,0167
10	-6,80	0,8371	-7,6371	58,3260	-0,7633	0,2236	0,2857	0,2571	0,0621	-0,0335
11	-6,30	0,8371	-7,1371	50,9388	-0,7134	0,2389	0,3143	0,2857	0,0754	-0,0468
12	-5,80	0,8371	-6,6371	44,0517	-0,6634	0,2546	0,3429	0,3143	0,0883	-0,0597
13	-4,60	0,8371	-5,4371	29,5625	-0,5434	0,2946	0,3714	0,3429	0,0768	-0,0483
14	-2,50	0,8371	-3,3371	11,1365	-0,3335	0,3707	0,4000	0,3714	0,0293	-0,0007
15	-1,80	0,8371	-2,6371	6,9545	-0,2636	0,3974	0,4286	0,4000	0,0312	-0,0026
16	-0,60	0,8371	-1,4371	2,0654	-0,1436	0,4443	0,4571	0,4286	0,0128	0,0157
17	0,00	0,8371	-0,8371	0,7008	-0,0837	0,4681	0,4857	0,4571	0,0176	0,0110
18	0,00	0,8371	-0,8371	0,7008	-0,0837	0,4681	0,5143	0,4857	0,0462	-0,0176
19	0,30	0,8371	-0,5371	0,2885	-0,0537	0,4801	0,5429	0,5143	0,0628	-0,0342
20	2,10	0,8371	1,2629	1,5948	0,1262	0,5517	0,5714	0,5429	0,0197	0,0088
21	3,30	0,8371	2,4629	6,0657	0,2462	0,5987	0,6000	0,5714	0,0013	0,0273
22	4,50	0,8371	3,6629	13,4165	0,3661	0,6443	0,6286	0,6000	-0,0157	0,0443
23	4,70	0,8371	3,8629	14,9217	0,3861	0,6517	0,6571	0,6286	0,0054	0,0231
24	6,30	0,8371	5,4629	29,8428	0,5460	0,7088	0,6857	0,6571	-0,0231	0,0517
25	7,80	0,8371	6,9629	48,4814	0,6959	0,758	0,7143	0,6857	-0,0437	0,0723
26	8,60	0,8371	7,7629	60,2620	0,7759	0,7823	0,7429	0,7143	-0,0394	0,0680
27	10,20	0,8371	9,3629	87,6631	0,9358	0,8264	0,7714	0,7429	-0,0550	0,0835
28	10,20	0,8371	9,3629	87,6631	0,9358	0,8264	0,8000	0,7714	-0,0264	0,0550
29	12,40	0,8371	11,5629	133,6997	1,1557	0,877	0,8286	0,8000	-0,0484	0,0770
30	12,70	0,8371	11,8629	140,7274	1,1857	0,883	0,8571	0,8286	-0,0259	0,0544
31	14,30	0,8371	13,4629	181,2485	1,3456	0,9115	0,8857	0,8571	-0,0258	0,0544
32	15,10	0,8371	14,2629	203,4291	1,4256	0,9236	0,9143	0,8857	-0,0093	0,0379
33	16,60	0,8371	15,7629	248,4677	1,5755	0,9429	0,9429	0,9143	0,0000	0,0286
34	17,00	0,8371	16,1629	261,2380	1,6155	0,9474	0,9714	0,9429	0,0240	0,0045
35	17,50	0,8371	16,6629	277,6508	1,6654	0,9525	1,0000	0,9714	0,0475	-0,0189
Σ	29,30	29,3000	0,0000	3503,5217	0,0000	17,4491	18,0000	17,0000	0,5509	0,4491

$$D^+ = 0,0883$$

$$D^- = 0,0835$$

$$D = \max(D^+, D^-) = 0,0883$$

$$S^2 = 100,1006$$

$$\sigma(X) = 10,0050$$

$$D' = \left(\sqrt{n} - 0,01 + \frac{0,85}{\sqrt{n}} \right) \cdot D = \left(\sqrt{35} - 0,01 + \frac{0,85}{\sqrt{35}} \right) \cdot 0,0883 = 0,534$$

$$\text{Dla } \alpha = 0,05 : D'_{\text{krytyczne}} = 0,896 > 0,534 = D'$$

Ponieważ test jest prawostronny, powyższa nierówność świadczy o normalnym rozkładzie błędów pomiarowych, a więc też o poprawności działania testowanego teodolitu.

ad 3. Statystyka V oraz V' Kuipera

Wartości tych statystyk oblicza się ze wzorów [Kasietczuk 1993]:

$$V = D^+ + D' \quad (6)$$

$$V_1 = \left(\sqrt{n} + 0,05 + \frac{0,82}{\sqrt{n}} \right) \cdot V \quad (7)$$

gdzie D^+ oraz D^- według wzorów statystyki Kołmogorowa [Kasietczuk 1993; Krywicki i in. 1986].

Obliczenia:

$$V = D^+ + D' = 0,1718$$

$$V_1 = \left(\sqrt{35} + 0,05 + \frac{0,82}{\sqrt{35}} \right) \cdot 0,1718 = 1,049$$

$$\text{Dla } \alpha = 0,05 : D'_{1\text{krytyczne}} = 1,489 > 1,049 = V_1$$

Ponieważ test jest prawostronny, nierówność ta świadczy o fakcie normalności rozkładu błędów pomiarowych.

WNIOSKI

1. Badania przeprowadzone testem zgodności Shapiro-Wilka wykazały, że empiryczny rozkład błędów (na poziomie istotności $\alpha = 0,05$) jest rozkładem normalnym, a więc badany teodolit w pełni nadaje się do pomiarów kątowych.

2. Dodatkowo, dla kontroli wyników testu Shapiro-Wilka, przeprowadzone obliczenia statystyki:

a) D oraz D' Kołmogorowa,

b) V oraz V' Kuipera potwierdziły słuszność hipotezy (na poziomie istotności $\alpha = 0,05$) o normalnym rozkładzie błędów pomiarowych, czyli że instrument nie wykazuje istnienia błędów systematycznych, które zniekształcałyby pomiary.

BIBLIOGRAFIA

- Greń J. *Modele i zadania statystyki matematycznej*. PWN, Warszawa 1970.
- Kasietczuk B. *Analiza statystyczna geodezyjnej sieci testowej „Kortowo 2”*. Zesz. Nauk. AR-T, Olsztyn 1993.
- Krysicki W. i in. *Rachunek prawdopodobieństwa i statystyka matematyczna w zadaniach*. Cz. II. Statystyka matematyczna. PWN, Warszawa 1986.
- Lizończyk M. *Nominalna dokładność instrumentów pomiarowych a ich dokładność użytkowa, rozważania związane z lekturą normy PN/ISO 8322*. Przegląd Geodezyjny Nr 3, Warszawa 2000.
- Ney B. *Kryteria zgodności rozkładów empirycznych z modelami*. Zesz. Nauk. PAN, Geodezja 7, Kraków 1970.
- Pawłowski W. *Procedury ustalania dokładności użytkowej instrumentów pomiarowych według nowej Polskiej Normy PN/ISO 8322*. Przegląd Geodezyjny Nr 2. Warszawa 1997.
- Piasek Z. *Geodezja budowlana dla inżynierii środowiska*. Zesz. Nauk. PK, Kraków 2000.

Dr hab. inż. Waldemar Krupiński, prof. UR
Katedra Geodezji
Uniwersytet Rolniczy w Krakowie
ul. Balicka 253a
30-198 Kraków
tel.: +4812 6624512

Dr inż. Klemens Godek
Katedra Geodezji
Uniwersytet Rolniczy w Krakowie
ul. Balicka 253a
30-198 Kraków
e-mail: rmgodek@cyf-ke.edu.pl
tel.: +4812 6624540

Recenzent: *Prof. dr hab. inż. Ryszard Hycner*